

13. Вовканич С. “Дім” нації і глобалізаційні тенденції: Соціогуманістична компонента стратегії розвитку України / С. Вовканич // Вісник Нац. акад. наук України. – 2003. – № 4. – С. 66.
14. Московкин В. Существует ли «конвертируемая наука» в постсоветских странах? / В. Московкин // Новый коллегіум. – 2005. - №1/2. – С. 21.
15. Рыбальченко И. А. Стратегия партнерства в достижении новых знаний, образования и технологий / И. А. Рібальченко // Проблемы науки. – 2002. – № 3. – С. 21-30.

Жабінець Н.В.

*кандидат політичних наук, старший викладач
кафедри соціально-політичних дисциплін
НПУ імені М.П.Драгоманова*

ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМУ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

В процесі модернізації світу постіндустріальна цивілізація формує свою ціннісну парадигму, беручи за основу вже набутий досвід попередніх цивілізацій (доіндустріальної, ранньоіндустріальної, пізньоіндустріальної). «Нова система цінностей – не альтернативна старій, а більш узагальнена» [1, 193]. В кінці 70-х років ХХ століття радикально змінилась ментальність робітників, стала складатися нова система цінностей сучасної людини, яка адекватно відображає сучасну соціальну структуру, «ціннісні парадигми змінились у бік усвідомлення пріоритетів загальнолюдських цінностей» [2, 3].

Такі тенденції змін ціннісних уявлень у західному суспільстві підтверджують дані досліджень американських науковців Х. Хендерсона, Д. Янкеловича, Р. Інглегарта, А. Маслоу, в яких, досліджені ціннісні орієнтації різних верств, вікових і соціальних груп населення західних країн 70-х років. Ці дані відображають тенденцію розвитку прагнень людей наповнити своє існування високим духовним змістом, знайти форми самовиявлення та самореалізації, що відрізнятимуться від конкурентної боротьби за високі стандарти споживання. В. Айклер, Е. Араб-огли, Ю. Шрейдер констатують постійну прихильність європейської цивілізації до загальнолюдських цінностей і відзначають поглиблення цієї тенденції в останні десятиліття ХХ ст.

Соціологічні дослідження цих років виявили помітне зрушення у бік заміни споживацьких цінностей постматеріальними, виникнення нового типу попиту – не стільки на продукти, скільки на стиль життя, які включають усвідомлення значення людського існування, прагнення до участі в процесі прийняття соціальних рішень, до соціальної справедливості, широкого вибору соціальної ролі в межах більш естетичного та здорового оточуючого середовища. На перше місце виходять такі цінності, як освіта, міцна сім'я, виховання дітей, цікава робота, цінності самореалізації, саморозвитку, участі в організації та керівництві виробництвом, визнанні та повазі особистої гідності, спілкування. „Надзвичайно швидко розвивається і „ринок особистостей”. Люди різних професій, різного соціального і майнового статусу прагнуть адаптуватися в ринкових умовах... В результаті товаром стають не лише матеріальні, але й духовні цінності” [3, 1]. Особливо ці зміни в ціннісних орієнтаціях помітні в середовищі молоді, оскільки вона має більш високий, порівняно з попередніми поколіннями, рівень освіти. Це пов'язано насамперед із впливом досягнень науково-технічної революції, високою потребою щодо особистісного розвитку.

Друга половина ХХ століття характеризується стрімким розвитком виробництва, підвищенням економічних стандартів життя й соціальної захищеності більшості населення,

значним зростанням матеріального добробуту Заходу, що дає всі підстави для розгляду сучасної світової історії як нового етапу в розвитку цивілізації, етапу « нової якості світового розвитку » [4, 23]. Значний розвиток науки та техніки збільшив їх пріоритетність у всіх сферах суспільного життя. Сучасне суспільство є інформаційним внаслідок того, що саме наука й знання, вміння працювати з масовою інформацією стають найважливішим його ресурсом.

Соціальні зміни та перетворення безпосередньо позначаються на соціально-культурному розвитку особистості. Визначились соціальні пріоритети: творчий характер праці, вільний час, що спричиняє подальший розвиток індивідуальності. На зміну матеріальним цінностям прийшли цінності модернізованого суспільства: загальнолюдські цінності (безпека, права людини, свобода вибору), екологічні цінності, інформаційні цінності, гуманістичні цінності. Розуміння праці як обов'язку або покликання змінює погляд на неї як на засіб самореалізації, можливості самоствердитись, а матеріальна сторона більше не є визначальною. Зрештою, й сама людина визначається як неперехідна цінність. Сучасне людство звернулось до християнських цінностей, визначивши їх як ціннісно-нормативну основу постматеріальної культури. Дослідники визначають принципи християнської моралі – «внутрішньої духовної свободи людини», «рівності усіх перед Богом» – як основу для формування сучасних принципів демократії, соціально-правового розвитку сучасної західної цивілізації [5, 4].

Сьогодні все частіше можна почути про так званій «діалог культур» світової спільноти, в процесі якого людство отримує шанс вирішити найболючіші загальнолюдські проблеми, визначити загальноцивілізаційні цінності та пріоритети. Діалог культур веде до посилення взаємозалежності всіх частин світу, єднання людства для вирішення глобальних проблем. Країни Заходу звертаються до моральних основ країн Сходу, які в свою чергу охоче користуються технологічними досягненнями західної цивілізації.

Процес зміни цінностей, як стверджує А. Абишева, притаманний кожній людині і є наслідком її свободи [6]. Сама свобода стає для сучасної людини цінністю й усвідомлюється нею як можливість самостійного вибору, наукового й особистісного пошуку, раціонального використання знань, інформації. Це, в свою чергу, обумовлює виникнення нерівності, спричинене природною нерівністю здібностей і талантів людей, а значить зумовлює пошуки творчого забезпечення справедливості нового порядку. Процес модернізації триває з другої половини ХХ століття і охоплює все більшу кількість країн, які на сучасному етапі визначаються як перехідні суспільства. Залучення людей тих країн, що розвиваються, до загальнолюдських цінностей, подолання глобалізації позитивно впливає на усвідомлення ними впливу життєдіяльності людини на світ як єдиний біологічний простір, на пошуки шляхів розв'язання проблем і суперечностей людської цивілізації. Разом з тим сучасні науковці відзначають відносну відірваність постіндустріального світу від країн з низьким соціально-економічним рівнем розвитку, що призводить до їх «значної залежності від постіндустріальних країн, як постачальників нових технологій та інформації, залишаючись виробниками масової індустріальної продукції або сировини, не створюючи нових технологій та інформації, що зумовлює стійкий рівень нерівності в міжнародному масштабі» [7,33]. Серед небезпек глобалізації професор Вільного Університету Західного Берліну Е.Альтфатер називає дилему, яка постає між демократією та глобалізацією: „з одного боку, завдяки економічній глобалізації, в світі розповсюджується формальна демократія. А з іншої – глобалізація все більше послабляє соціальну демократію та скорочує реальну участь людей в користуванні суспільними благами”. Наступною проблемою дослідник вбачає у втраті сучасними державами в процесі глобалізації значної кількості свого національного суверенітету [8,57].

Неоднозначне також ставлення сучасного людства до процесу «вестернізації», який сприймається як зростаючий вплив західних країн на культуру й політику країн, що розвиваються. Цей процес включає не лише передачу позитивного досвіду господарювання,

засвоєння демократичних норм, принципів, але й поширення комерційної субкультури, нових форм відчуження людини.

Сьогодні вже можна говорити про процес постмодернізації, який, за визначенням українського політолога В. Горбатенка, включає: «переорієнтацію інфраструктури суспільства індустріального типу в напрямі розвитку його інформаційних можливостей та постматеріальних цінностей; формування екологічного суспільства, заснованого на впровадженні природозберігаючих технологій; розширення сфери індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей вибору, незалежності від тиску традицій, середовища, місця проживання» [9, 21]. Виходячи з цього визначення, слід зазначити, що відмова від попередніх цінностей і формування нової парадигми в умовах перехідного суспільного розвитку, як правило, проходить із значними труднощами, зумовлює духовну кризу особистості, зниження її політичної активності, соціальну дезорієнтацію та депресії. Разом з тим перед людиною нової епохи відкриваються широкі можливості для самореалізації та самовизначення, заявити про себе як про унікальну особистість, індивідуальність з властивими їй можливостями, системою знань і навичок. Пошук нової ідентичності змушує знову звертатися до вічних цінностей, які наповнюють сенсом людське життя [3, 3].

Формування громадянського суспільства передбачає процес перерозподілу влади на економічну, духовну і звичайно правову владу, що сприяє демократичній модернізації суспільства, зміцнює незалежність громадян від держави. Громадянам такого суспільства забезпечені їх законні права та свободи: право вільного вияву своїх поглядів та думок, свого світогляду, право вибору форм економічного та політичного життя, ідеології. Слід відзначити, що формування громадянського суспільства передбачає створення умов для громадянської консолідації та культурної толерантності; перетворення участі з конфліктної форми у форму конструктивного співробітництва урядів будь-яких рівнів з громадянами.

Українська держава взяла курс на демократизацію суспільства, тобто визначила пріоритетність системи демократичних політичних цінностей. Така система цінностей гарантує громадянам трансформацію політичної і соціально-економічної, духовної сфер, утвердження загальнолюдських, постматеріальних норм, ідеалів. Стрімкий розвиток виробництва, значне зростання матеріального добробуту, поділ праці, що відбувались у другій половині минулого тисячоліття, дає всі підстави для розгляду сучасної світової історії як нового етапу в розвитку цивілізації, етапу «нової якості світового розвитку» [4], де пріоритетними процесами визначаються гуманізація, демократизація, індивідуалізація [10, 86]. Завдання України полягає в тому, щоб органічно вписатися у цей етап.

Формування системи цінностей суспільства вимагає не лише засвоєння загальнолюдських цінностей та пріоритетів, але і врахування національних, релігійних традицій, особливостей менталітету. Сучасні постіндустріальні країни формували свою систему цінностей, норм, установок, ідей протягом значного історичного періоду, тому вони не можуть бути перенесені без певної адаптації до іншого суспільства, яке розвивається. На думку російського вченого А. Гусейнова історичне минуле народів Західної Європи сформувало сучасний тип громадянина, людини з народу, який сам до себе ставиться з повагою, та якого внаслідок цього змушена була поважати влада. На противагу цьому в пострадянських країнах багатовіковий досвід існування в умовах самодержавства та тоталітаризму призвели до „викорінення будь-яких слідів внутрішньої демократії в народі”, та як наслідок було сформовані певні риси „внутрішньої жорстокості, сліпої ненависті до заможних та культурно розвинених людей, до закону та представників влади” [8, 56]. Цю думку підтверджують дані, які наводять російські дослідники політичної культури В. Лапкін, В. Пантін, які стверджують, що на сучасному етапі розвиток Росії та України «багато в чому асинхронний розвитку Заходу та проходить в протифазі з ним» [11, 77]. Цей висновок вчені обґрунтовують тим, що світовий розвиток сьогодні визначають процеси глобалізації, які, на відміну від тенденцій створення держав – націй у країнах, що виникли на теренах імперії, веде до визначення загальнолюдських, всесвітніх основ духовного життя суспільства.

На шляху створення українським суспільством демократичної соціально-правової стабільної держави з властивим постіндустріальним країнам громадянським суспільством виникають перешкоди, які можна і необхідно подолати, вирішити. Це і створення стійкої, взаємопов'язаної системи політичних, економічних, соціально-позитивних цінностей, що поділяються всіма членами суспільства, вирішення цілої низки соціально-економічних, екологічних питань, соціального захисту населення, що веде до консолідації суспільства, підвищення рівня довіри населення до інститутів влади, формування чіткої громадської думки та громадянської позиції членів суспільства. Існування в Україні багатючих надр, родючих чорноземів, дивовижних природних здравниць є безперечною позитивною основою для формування нової системи ціннісних орієнтацій, але в сучасному постіндустріальному суспільстві більше цінуються засоби організації суспільства. Дослідження останніх років доводять, що інтеграція України в західну цивілізацію можлива, але за умов набуття державою і суспільством цивілізаційних якісних характеристик.

Процес інтеграції політичних цінностей сучасної України в систему загальнолюдських цінностей було розпочато у 90-і роки ХХ ст. зі здобуттям країною національної незалежності. Визнання пріоритету загальнолюдських цінностей в Україні пов'язане з відмовою від класового підходу до пізнання і оцінки суспільних явищ й кардинальним оновленням розуміння духовної основи розвитку людського життя, ідеологічного мислення і норм практичної діяльності. Таке визнання пов'язане з рухом людства від ізоляції і замкненості його суспільностей до єдності й цілісності. Воно, безперечно, являє собою об'єктивну тенденцію історичного розвитку. Такі цінності як свобода, демократія, права людини, соціальна справедливість уже не є в сучасному українському суспільно-політичному контексті абстрактними категоріями суспільного блага, а стають цивілізаційно-демократичними ідеалами [12, 333]. Розмірковуючи над проблемами входження українського суспільства до світової спільноти Анна Процик називає цей процес „природним процесом інтеграції чи точніше, реінтеграції України у Європу”, що не лише не загрожує українській національній ідентичності, оскільки національна ідентичність вбирає в себе також і наднаціональні ідентифікації, а також може розглядатися як процес взаємозбагачення двох культур” [13, 151-152].

В останні десятиліття ХХ й на початку ХХІ століття спостерігається стійка тенденція до поглиблення інтеграції світу зі збереженням його різноманітності. Більшість країн, що стали на шлях економічної і політичної модернізації, здійснили суттєвий прорив до сучасного цивілізованого розвитку. Інтеграція зумовлює діалог різних цивілізацій, культур, ставить на порядок денний проблему пошуку загальнолюдських підвалин для взаєморозуміння [14, 179]. Життя людини в новому для неї інтегрованому світі потребує постійного пошуку консенсусу, компромісів, поважного ставлення до людей з відмінними системами цінностей і поведінкою. Мистецтво співжиття в інтегрованому світі означає повагу до різних культурних традицій зі збереженням власної національної культури. Відтак, загальнолюдська ціннісна орієнтація є природним процесом, відповіддю на виклик часу.

Визнання пріоритету загальнолюдських цінностей потребує нової ієрархії ціннісних установок і орієнтирів. Локальні цінності в рамках цієї ієрархії не поглинаються загальнонаціональними цінностями, а лише обмежуються певною сферою. Будь-які цінності локального порядку мають повне право на існування, однак вони не повинні абсолютизуватися. Домінування локальних цінностей поза загальнолюдськими є особливо небезпечним у політичній сфері. Воно, як правило, призводить до диктату політики і політичної ідеології над усіма сферами суспільного життя, що включає філософію, мораль, мистецтво, науку, економіку, сім'ю, побут та ін.

Виправдання локальних, суб'єктивно визначених ціннісних установок через політику є особливою формою тоталітарного мислення, що ґрунтується на моністичному сприйнятті усіх проявів людського життя [15, 40–51]. Таке мислення здатне сформулювати (в тому числі в головах людей, які приймають політичні рішення) спотворені уявлення щодо прийнятності авторитарних форм як засобу модернізації суспільства, держави [16, 69–84]. За цих умов

втрачається розуміння соціальної ціни реформаторських зусиль і з'являється виправдання ролі насилля, жорстких схем державного управління в сучасному розвитку.

Груповий детермінізм, націоналізм, які практикуються в якості свідомо обраних пріоритетних цінностей, нерозривно пов'язані з насиллям. Мотивація майбутнього розвитку домінуванням у минулому насиллям як засобу історичного поступу в сучасних умовах є не виправданим і неприпустимим. Тим паче, що в минулій історії можна знайти немало форм ненасильницьких соціально-політичних дій (від гандизму до «помаранчевої революції»). За основу політичної діяльності слід прийняти тезу, що в суспільстві не існує таких суперечностей, які б розв'язувалися виключно насильницькими методами. Це стосується не лише територіальних спорів, конфліктних, кризових ситуацій, а й масштабних переходів суспільства від одного до іншого стану. Отже, насилля народжує тільки насилля, його аж ніяк неможливо трансформувати в суспільне благо, від нього можна й необхідно лише відмовитись.

Важливою для України проблемою є ефективно і органічно поєднання національних цінностей із загальнолюдськими. Виходячи з того, що нація є історично своєрідною формою переходу від особливого до всезагального, варто не вбачати в ній раз і назавжди застиглу субстанцію, а мислити її, виходячи з необхідності здійснення зазначеного переходу. Нація являє собою соціокультурну спільність, яка не зводиться до суто етнічних особливостей. До національної культури люди прилучаються індивідуально, через процес соціалізації, який здійснюється в рамках певної спільноти. Саме з об'єднання індивідів на спільній основі виникає громадянське суспільство. Останнє, своєю чергою, формує в окремої особистості риси відкритості по відношенню до інших ціннісних систем, усвідомлення своєї не тільки національної, а й загальнолюдської приналежності.

Україні для того, щоб стати цивілізованою країною, недостатньо створення правової держави і ринкової економіки. Необхідно подолати межу, яка окреслює існування людей в якості лише етнічної спільноти. Вихід на широкий шлях людської цивілізації не означає заперечення нації, а, навпаки, робить можливим її існування. Бути українцем по крові й по культурі – це принципово відмінні риси. Національна культура для кожного народу є засобом прилучення до надбань людства. З цієї точки зору цивілізація як ціннісна основа вселюдського поступу означає входження народу через власну національну культуру в спільну сім'ю народів, включення себе у загальносвітовий демократичний процес.

Крайні форми націоналізму, які абсолютизують етнічні відмінності, свідчать не про наявність, а, навпаки, про відсутність розвиненої нації. Ставлення інтересів нації вище інтересів окремої людини, особистості засвідчує неподоланність комплексу національної неповноцінності, слабкість і незавершеність національного розвитку, пріоритет етнічного перед національним. Здорова нація повинна займатись пошуком спільних рис у себе та представників інших країн, цивілізацій, культур.

Проголошення пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості українського суспільства досі сприймається неоднозначно. Причини цього слід шукати в багатовіковій історії країни, яка перебувала переважно в умовах колективістської свідомості, бюрократичної опіки, поправлення прав людини. Проголошення будь-яких цінностей залишається зовнішньою і формальною дією, якщо воно не забезпечується відповідними стилям життя, поведінкою соціальних суб'єктів, державним устроєм.

Розвиток цінностей, апробованих світовою культурою, означає впровадження духу змагальності у сфері духовної творчості й розвитку матеріальної культури, конвергенції ідей і досягнень на базі загальнолюдських інтересів. Існує глибинний внутрішній зв'язок між ідеєю пріоритету загальнолюдського і демократизацією суспільного життя, що включає багатопартійність, плюралізм думок, прагнення до консенсусу, відмову від насильницького розв'язання соціально-політичних конфліктів. Відкритість суспільства означає, перш за все, відкритість до світу, що дозволить швидше подолати Україні відставання від передових у технологічному відношенні країн, залучення новітніх досягнень людської цивілізації.

Розуміння загальнолюдських цінностей на понятійному рівні означає певні спільні для всіх історичних епох умови життєдіяльності людей і форми людського співжиття, які відображаються у всезагальних вимогах, гуманістичних принципах. Складність інтегрування національних цінностей у загальнолюдські полягає в тому, що загальнолюдське найчастіше не лежить на поверхні, воно приховане не тільки від повсякденної, а й від теоретичної свідомості. У своєму повсякденному житті люди схильні фіксувати не те, що їх об'єднує, а те, що відділяє. Зазвичай, усвідомлення людьми свого інтересу не виходить за рамки соціальної чи національної групи, до якої вони належать. Звідси, загальнолюдські цінності слід розглядати лише як ідеальну форму, якій мають відповідати ті форми людського життя, які здатні реально об'єднати людей. Заклики до об'єднання, до всевітнього братства ніким не будуть почуті, якщо їм нічого не відповідає в реальному житті, або якщо вони суперечать загальному поступу людської цивілізації.

Конкретний зміст загальнолюдського в його сучасному розумінні має відповідати наступним вимогам: 1) бути значимим для кожної людини; 2) не розділяти, а об'єднувати людей; 3) перебувати в річищі людської цивілізації. В цьому сенсі особливе значення має визнання на загальнолюдському рівні абсолютної цінності людської особистості, індивідуальності. Розуміючи індивідуальне як всезагальне, слід подолати в національній культурі прагнення підігнати людей під певні загальні й обов'язкові для всіх правила і настанови. Слід розкрити індивідуальний сенс всезагального й наповнити його конкретним змістом. Шляхом до досягнення єдності й згоди між народами є визнання індивідуального сенсу в якості всезагального. В цьому контексті одним з головних надбань цивілізації є права людини, в яких закріплюється звільнення людини від будь-яких форм особистої залежності, рівність перед законом.

З виникненням правової держави будь-яка форма особистої влади одних людей над іншими фіксується громадською думкою і суспільною свідомістю як порушення прав людини. Права людини є основою вільного підприємництва, ринкового господарства, умовою вільної діяльності в усіх сферах людського життя. Отже, визнання і використання світовим співтовариством основних прав людини є шляхом до досягнення єдності і згоди між народами. Таке визнання не повинне мати ніяких виключень: будь-яка поступка на користь того чи іншого прояву націоналізму, расизму, класової переваги, ідеологічної чи релігійної нетерпимості може бути витлумачена як відступ від загальнолюдської моралі, злочин перед людством. В основу моралі і права, які претендують на загальнолюдську значимість, має бути покладено визнання безумовної цінності кожного людського індивіда, незалежно від місця його проживання, соціального становища, національного походження, партійної приналежності й віросповідання.

В сенсі формування загальнолюдських цінностей важливою проблемою є необхідність гармонізації свободи і рівності. Фактична, істинна рівність означає рівність не в матеріальному, а в духовному надбанні людей, коли кожному реально належить все те, що належить іншому. Така рівність виключає поділ багатства між людьми, але передбачає доступність цього багатства кожному. До тих пір, поки люди будуть зайняті поділом речей і грошей, вони ніколи не будуть рівними. Світовий досвід засвідчує, що гармонізація суспільних відносин можлива на основі соціального партнерства. Особливо це стосується утвердження тенденції, що проявляється в індустріально розвинутих країнах, «до переміщення центру тяжіння політики соціального партнерства з національного на галузевий та місцевий рівні – це дає змогу більш адекватно врахувати як специфічні галузеві, так і регіональні особливості соціального розвитку, що є особливо актуальним для України» [17, 232].

Те, що відбувається в Україні сьогодні стосовно розуміння свободи й рівності є явищем тимчасовим, свого роду хворобою росту. Для бідного суспільства найбільш важливою проблемою видається рівність людей у розподілі матеріальних благ. Для багатого суспільства з високим рівнем життя на перший план виходить рівність людей у духовному розвитку і освіті, у творчій самореалізації й можливості жити у відповідності зі своїм особистим покликанням і природними здібностями. За такого підходу рівність не заперечує

свободу, а робить свободу кожного, як свободу особистого і безмежного розвитку. Визнання цінностей кожної людини, повага до її індивідуального вибору без тиску ззовні, захист її прав на самобутність здатні примирити всіх людей, стати основою для їх рівного діалогу і по-справжньому цивілізованого спілкування.

Література

1. Лапин Н.И., Беляева Л.А., Наумова А.Г., Здравомыслов А.Г. Динамика ценностей населения реформируемой России. – М.: Эдиториал УРСС, 1996. – 202 с.
2. Ціннісні орієнтації. Аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років./ А.Т.Гордієнко, В.С.Пазенок, Л.А.Ситниченко, С.О.Комарний, В.О.Курганський. – К.: Наукова думка, 1995. – 226 с.
3. Шайгородський Ю. Ціннісна складова сучасної політичної міфології // Політичний менеджмент. – <http://www.politik.org.ua/pfv.php>.
4. Кулагин В.М. Мир в XXI веке: Многополюсный баланс сил или глобальный рах democratica? // Политические исследования. 2000. – № 1. – С. 23-37.
5. Лекторский В.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм // Вопросы философии. – 2001. – №4. – С. 3-9.
6. Абишева А.К. О понятии «ценность» // Вопросы философии. – 2002. – №3. – С. 139-146.
7. Иноземцев В.Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии // Политические исследования. – 2000. – № 1. – С. 28-39.
8. Демократия: универсальные ценности и многообразие исторического опыта. Материалы совместного круглого стола ИФ РАН, журналов «Полис» и «Политический класс» // Политические исследования. – 2008.- №5. – С. 55-74
9. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
10. Розин Я.А. К вопросу о природе ценностных явлений // Философские науки. – 1989. – № 6. – С. 89-93.
11. Лапкин В.В., Пантин В.И. Восприятие западных институтов и ценностей в постсоветском пространстве: опыт Украины и России // Политические исследования. – 2004. – № 1. – С. 74-88.
12. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 578с.
13. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва: Пер. з англ.. А.Іщенко. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. – 362с.
14. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций: Учебное пособие для вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Брянск: «Курсив», 1999. – 558 с.
15. Вовк В. Соціокультурні чинники формування масових умонастроїв в Україні // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 40-51.
16. Гавра Д.П., Соколов П.П. Исследование политических ориентаций // Социологические исследования. – 1999. – № 1. – С. 69-84.
17. Соціальне партнерство / С.В. Бакуменко, І.Є. Левенець (керівники авторського колективу), О.М. Грибаков, М.Л. Дубровський, І.М. Дубровський, В.І. Жуков, О.В. Мірошніченко, Г.В. Осовий, А.Я. Рибак, А.П. Садовенко, С.Я. Українець, О.І. Уманський : Навчальний посібник. – К., 1999. – 300 с.